

Süd-Ost-Europa Forschungen

A ma is München, mint székhely köré csoportosuló és a Südostforschungen folyóiratot és számos egyéb kiadványt sorozatban publikáló Südosteuropa-Institut által reprezentált nyugatnémet kutatás voltaképpen csak egy része a Kelet-Európa egészével számos egyetemi intézmény és folyóirat révén foglalkozó nyugatnémet kutatásnak, és ezzel együtt az első világháború utáni időszakból származik. A világháborús vereség hatása alatt már az 1920-as években — többek között — tudományos, elsősorban történeti, néprajzi, kultúrtörténeti vonalon indult meg a külföldön, elsősorban persze Kelet-Európában élő németek múltjának és jelenének a kutatása. A hitleri Németország természetesen teljes mértékben felkarolta ezt a kutatási irányzatot intézményeivel, embereivel és problematikájával együtt, kibővítette és nem is nagyon leplezve a nemzetiszocialista terjeszkedő, hódító politika egyik propagandafegyverévé alakította ki. Hozzá kell persze tenni még azt, hogy a német imperializmus veszített pozícióinak visszaszerzésére való törekvés 1933 előtt sem hiányzott a Kelet-kutatásból.

Amilyen mértékben növekedett a német befolyás Középklet- és Délkelet-Európában, olyan mértékben tágult még tovább az érdeklődés és a propaganda. Nem érdektelen, hogy éppen 1940-ben, amikor a német politikai befolyás Délkelet-Európában már igen erős volt, indult meg a már akkor létező müncheni intézet kiadásában Südostforschungen címen (1936 óta Südostdeutsche Forschungen néven jelent meg az előzménye) az intézet folyóirata. Nyíltan megfogalmazott célja a délkelet-európai országokkal való kapcsolatok múltjának, előzményeinek, a népek közti barátságoknak és a német-ség által ebben a térségben gyakorolt pozitív hatásának a bemutatása volt. Teljesen világos természetesen, hogy valójában a németek, a német birodalom itteni vezetőszeropét igyekezett az egész múltot keresztül bebizonyítani, és éppenséggel nem a népek közti barátságot, hanem a térség népeinek egymás ellen fordítását, a nacionalista viszályok szítását tartotta feladatának, a német imperialista külpolitika céljainak megfelelően. De talán még a nemzeti ellentétek élezésénél is fontosabbnak látta a németek politikai és kulturális fölényének és délkelet-európai vezető szerepének igazolását. Az egész irányzat alkalmasint legjellemzőbb és legreprezentatívabb munkája a folyóiratot szerkesztő Fritz Valjavec könyve (pontosabban ennek első kötete) volt, amely a délkelet-európai német kulturális befolyás történetét foglalta össze az újkorig, kétségtelenül igen gondos, szakszerű anyaggyűjtés alapján, de már a címében is jelezve félreérthetetlen politikai szándékait.

Talán helyénvaló éppen itt egy szót szólni arról, mit is értettek akkor (és mindmáig) Délkelet-Európán. A fogalom maga, igaz, mind a mai napig nem egyértelmű, értelmezése tehát valóban mindenkinek jogában áll. A második világháború idején Szlovákiától és Magyarországtól kezdve délkelet felé valamennyi államot értették Délkelet-Európán, a két világháború közti korszak politikai földrajzában fogalmazva Magyarországot, Jugoszláviát, Romániát, Bulgáriát és Albániát, és ez az utóbbi szemlélet maradt változatlan napjainkig. Sajátos, hogy a bizánci birodalom történetét általában belefoglalták a fogalomba, de az újkori Görögországot már nem, ha elvétele ilyen tárgyú közlemények jelentek is meg olykor.

A német fölényt és kulturális, sőt politikai befolyást hirdető, valóban durván imperialista irányzat a német összeomlás után egyidőre lehetetlenné vált. Valjavec maga, némi szünet után, az európai felvilágosodás kérdéseivel kezdett foglalkozni, egyetemes történeti összefoglalásokat szerkesztett, és csak egy idő után tért vissza eredeti témájához, kiadta munkájának második kötetét, de most már jellemző módon némiképp módosított címmel, nem a délkelet-európai német kulturális behatásról, hanem a kulturális kapcsolatokról érkezett.

Valjavec egyéni útja nem csupán véletlenek eredménye, valami általánosabb tendencia húzódott meg mögötte. Ahogy a világháború befejeztével az egykori szövetségesek viszonya megromlott, hamarosan a hidegháború uralta a nemzetközi kapcsolatokat, és a Német Szövetségi Köztársaság létrehozásával a nyugati szövetségesek már a háború utáni elképzelésekkel homlokegyenest ellenkező politikát folytattak a német kérdésben, úgy módosult — ismét azt kell mondanunk, többek között — az Ostforschung, és ezen belül a Südostforschung szerepe is. Nyilvánvaló viszont, ha valamiféle formai kontinuitást pl. a Südostforschungon vonatkozásában fenn is lehetett tartani, egészében véve ezt még az adott körülmények közt sem volt tanácsos megtenni. De a lényegét illetően mégis adódott bizonyos kontinuitás, ti. a Kelet-kutatás most, a megváltozott helyzetben, nem egyszerűen a német főlényt próbálta hirdetni Kelet- és Délkelet-Európával szemben, hanem szélesebb háttérrel a Nyugat főlényét, vagyis a „szabad világ” főlényét az ekkor már egyértelműen a szocializmus útjára lépett kelet-európai országokkal szemben. Itt válik sokatmondóvá az ímént már leszögezett tény, hogy Görögországot most sem sorolták Délkelet-Európához — természetesen nem, hiszen nem volt szocialista ország.

Ez az új irányvonal nagy mértékben megfelelt a nyugati hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok külpolitikájának, ezért eltúrte, sőt közvetve támogatta, és megfelelt a nyugatnémet uralkodó körök revansista külpolitikájának is. Természetesen, éppen a nyugati háttér, sőt háttvéd miatt az egész kutatás arculatát erősen át kellett alakítani. Az egyéb Kelet-kutató intézményeknél és folyóiratoknál ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a korábbi, jelentős mértékben történeti érdeklődést az aktuális kérdések előterébe állítása váltotta fel, a szocialista országok gazdasági, társadalmi problémái iránti érdeklődés. (Ugyanez áll nagyjából az Ausztriában valamivel később kibontakozó Ostforschungra is.) A délkelet-európai kutatás és vezető folyóirata, a Südostforschungon viszont nem követte ezt a fejlődési vonalat, hanem megmaradt a történeti érdeklődés túlsúlya mellett, talán Valjavec személyes érdeklődése miatt, talán egyéb okokból.

A korábbi Südostforschung szerzői garnitúrája nagyrészt megmaradt, ill. kiegészült a szocialista országokból disszidált történészekkel, irodalomtörténészekkel stb. Ennek ellenére hangnemében, témaválasztásában kétségtelenül jelentős fordulatot is lehetett észlelni, rögtön az 1950-es évek elején bekövetkezett újramegjelenés után (a folyóirat első összevont 1946–52-es kötete 1952-ben jelent meg). A tanulmányok, közlemények nagyobb megértést mutattak a délkelet-európai népek történetének sajátosságai nemzeti, függetlenségi törekvései iránt (nem minden aktuális célzat nélkül persze), és nem törekedtek mindenáron a német (vagy ezzel ekkor már egyenlővé tett nyugati) főlény hangsúlyozására. Legalábbis a megfogalmazásokban nem. A hidegháborús hangnem viszont természetesen innen sem hiányzott, bár a folyóirat ekkor sem idomult olyan készségesen a korabeli politika és publicisztika szólamaizhoz, mint a világháború alatt. Hogy ez a hangváltás az egyes, 1945 előtt is publikáló szerzőknél mennyire jelentette valóban korábbi nézeteik észinte felülvizsgálását, mennyire volt csupán a körülményekből adódó, azt külön-külön nehéz volna elbírálni. Hogy a Südostforschung müncheni intézetével és folyóiratával együtt az 1960-as évek elejéig a jobboldali nyugatnémet politikai elképzeléseket szolgálta, csak éppen megváltozott hangszerelésben, az mindenképpen kétségtelen.

Csakhogy az 1960-as évek óta alaposan megváltozott a nemzetközi helyzet, a nyugat-németországi belső adottságok is lényegesen módosultak, a kormányváltások az egész keleti politikát módosították, és ennek a következményei a Kelet-kutatásban is megmutatkoztak.

És nemcsak erről van szó. A Südostforschung régi képviselői előbb vagy utóbb, a dolgok természetes rendje szerint, letűntek a színről, és helyükbe az újabb nemzedékek képviselői kerültek. Nem kétséges, hogy ezekből a nemzedékekből azok a történészek, akik igen kritikusan állnak szemben a régi német polgári történetírással és az egész német nacionalista szemlélettel, nem az Ostforschung tematikájába kapcsolódtak be, hanem a német történelem nagy kérdéseit feszegetik, és legfeljebb ennek kapcsán kerülnek szóba kelet-európai (még ritkábban délkelet-európai) vonatkozások. De még azok a kevésbé kritikusak, kevésbé élesek is, akik a kelet-kutatás gárdáját ma már zömmel kiteszik, messzemenően nem azonosíthatók az előző nemzedékekkel, annak nézeteivel, elfogultságaival. Ezek az újabb nemzedékek, a fiatalabb történészek ténynek tekintik a mai helyzetet, amelynek megváltoztatására még hosszabb távon is aligha számíthatnak, rövid távon (és ez egymaga évtizedeket jelent) semmiképpen sem. Ha a régebbi nemzedék kénytelen-kelletlen tanúsított megértést a délkelet-európai népek múltbeli törekvései iránt, és nem a főlény álláspontjáról, a fiatalabbaknál ezt alkalmasint már észinte meggyőződésnek tekinthetjük. Az egyéni meggyőződés persze mit sem változtat azon, mi-

lyen hatalmasabb politikai erők állnak a tudományos irányzatok mögött. A mai nemzetközi helyzet nyilván azoknak kedvez, akik őszintén töreksenek valamiféle megértésre és együttműködésre a délkelet-európai szocialista országokkal.

Ezek a körülmények szabták meg az utolsó évtizedben nagyjából a délkelet-európai kutatások irányát és szellemét. Hogy még valamiféle felemáságról van szó, azt egyszerűen a Südostforschungen szerkesztő bizottságára vetett futó pillantás is mutatja: a németek mellett olyan nevekkel találkozunk, mint Charles és Barbara Jelavich, akik az amerikai liberális irányzatot képviselik, de ugyanakkor ott van az albán Stavo Skendi vagy az ukrán Dmytryj Tcsihewskij (vagy régebben az USA-ban tevékenykedő George Vernadsky), akik politikai szempontból nyilvánvalóan ellenséges tényezőket jelentenek.

A felemáság azonban mindenképpen megvan, és talán helyes, ha nemcsak a kétségkívül meglévő nehézségekre és veszélyekre gondolunk, hanem a kérdés pozitívabb oldalait is szemügyre vesszük.

Akár a folyóirat lapjait nézegetjük, akár a müncheni intézet nagyobb kiadványait vesszük sorra, akadnak ilyen pozitívabb mozzanatok. Hadd utaljunk pl. az 1945 óta Délkelet-Európával foglalkozó szakirodalom öt évenként kiadott bibliográfiáira pl., amelyek a német termék mellett a külföldi, még hozzá igen nagy mértékben a szocialista országokban megjelent szakirodalmat is regisztrálták, és így a kelet-európai kutatók számára is hasznos anyagot tettek és tesznek folyamatosan közzé. A kiadványsorozatban jó néhány forrásmunka is megjelent, korai újkori, sőt még későbbi korból való, gondos apparátussal, és nem egy monográfia, amely ugyancsak lelkiismeretes anyaggyűjtés eredménye, ha természetesen polgári szemléletével nem értünk is egyet. A folyóirat tanulmányai is sok részletkérdésben publikáltak érdekes tanulmányokat (néha inkább azt kívánná az olvasó, hogy kevésbé a részletekre ügyeljenek, hanem foglalkozzanak nagyobb, főképp szélesebb témákkal). Említsük meg azt a nem érdektelen körülményt is, hogy a folyóirat (vagy akár a kiadványsorozat) nem csupán politikai történelemmel foglalkozik, sőt annak voltaképpen kisebb teret szán (igaz, gazdasági és társadalomtörténeti tematikával jóformán egyáltalában nem találkozunk), hanem a kultúrtörténet egyéb ágaival, irodalomtörténettel, művészettörténettel stb. is, tehát valóban tesz lépéseket olyasféle interdiszciplináris megközelítés felé, amelyet mi is gyakran szoktunk hangoztatni mint alapvető teendőt.

Ez a sok irányú érdeklődés nyilvánul meg a folyóirat roppant nagy anyagot felölelő ismertetési rovatában úgyszintén. És erre a rovatra érdemes még egy pillanatra odafigyelni. Talán itt látszik meg a legvilágosabban az a felemáság, amelyről már az imént szóltunk, de amelyen belül, úgy tűnik, a pozitívabb mozzanatok egyre inkább az előtérbe kerülnek. Nagyon sok, a szocialista országokban megjelent könyvet ismertettek ezeken a hasábocon, sokszor — nyelvi okok miatt elsősorban — az illető országokból származó disszidensek is. Az ismertetések túlnyomó többsége objektív kritikát ad, gyakran szólnak elismeréssel szocialista országokban megjelent munkákról, s a kritikai észrevételek olykor valóban megfontolandók. Az ellenséges hangvételű ismertetések már nagyon ritkák.

És azt is hozzá kell tenni: szocialista országok történész tanulmányait is megjelentetik a Südostforschungenben, olyanokét, akik a mi marxista álláspontunkat képviselik ezekben az írásaikban is. Úgy véljük, nem lehet okunk arra, hogy ezt a tényt ne regisztráljuk elégedettséggel. Az ideológiai harc egyik formája éppen az kell hogy legyen, hogy nézeteinket olyan fórumokon is hangoztassuk, amelyeken esetleg ellenséges nézetek is hangot kaphatnak, vagy legalábbis polgári nézetek. Mondanivalónk csak akkor lehet hatásos (s ez ránk, magyarokra nyelvi okokból még sokkal inkább vonatkozik), ha minél szélesebb körök, polgári körök is megismerkednek velük.

Ha vannak is, még hozzá jócskán, indokolt fenntartásaink a nyugatnémet Délkelet-Európa-kutatással szemben, a mely elutasítás helyett a dialógus, illetve nézeteink minél szélesebb kifejtése lehet a mai helyzetben az egyedül ésszerű, politikai szempontból is hasznos és hatékony állásfoglalás.

NIEDERHAUSER EMIL